(O pravdivom vedení), PARMENIDES (problematizuje v ňom otázku vzťahu ideí k nášmu svetu), FILEBOS (O vzťahu slasti a dobra), SOFISTA (obsahuje nové poňatie dialektickej metódy), TIMAIOS (O vzniku sveta) a ZÁKONY, v ktorých čiastočne poopravil svoje spoločenské názory.

Východiskom Platónovho uvažovania je hľadanie možnosti pravdivo poznať svet. Podľa neho je tento zmyslami vnímateľný svet, najmä pre svoju hmotnú zložku, menlivý, a teda nepoznateľný. Pravdepodobne preto vytvoril Platón svoju teóriu ideálneho sveta. V tomto svete jestvujú večné, ideálne predmety, ktoré ako druhy či podstaty sú vzormi aj vecí tohto sveta. V procese poznania môže ísť len o priame „uchopenie" týchto predmetov ľudskou nesmrteľnou dušou, a to v dôsledku správnych dialektických cvičení a napokon aj v dôsledku jej rozpamätania sa na svet ideí, v blízkosti ktorého prebývala duša človeka pred vtelením.

Platón v neskorom období svojej teoretickej činnosti revidoval túto svoju klasickú teóriu, pretože v tejto podobe nevysvetľovala adekvátne bohato diferencovanú a zmyslami vnímateľnú realitu. Idey už nechápal ako druhové podstaty, ale sa usiloval podrobnejšou analýzou reči, hovorenia o veciach, diferencovať napr. podstaty a vlastnosti, respektíve vzťahy. Jednako aj táto jeho teória má ešte hlboké stopy naivnorealistického a idealistického postoja. To mu nakomiec znemožnilo úplne rozpracovať a vydeliť čisto logickú stránku hovorenia o svete a o veciach i samu ontologickú teóriu. Idey v rámci tzv. redukčnej teórie síce vzájomne relativizuje, a teda pripúšťa prechod z jedného určenia povahy veci do iného, ale obsahy pojmov ešte stále hypostazuje ako ideálne predmety, vlastnosti, vzťahy a pod.

Nesmierny je Platónov vplyv na neskorší vývoj gréckej i svetovej filozofie. Svojím dielom pripravil prvé dôsledné a systematické rozpracovanie klasickej formálnej logiky, ktoré realizoval jeho žiak Aristoteles. Prvky Platónovej ontológie sú stopovateľné aj vo filozofii mysliteľov 20. storočia. Jeho teória ideálneho štátu bola až do 19. storočia vzorom všetkým utopistickým sociálnym teóriám.

OBRANA SOKRATOVA

(17 A – 42 A)

Neviem, ako na vás zapôsobili, občania aténski, reči mojich žalobcov; no ja sám 17 A
som sa pod ich dojmom ťažko spamätával, tak presvedčivo hovorili. Ale nepovedali takrečeno ani slova pravdy. Najviac som sa však začudoval jednej z mnohých ich lží, totiž keď tvrdili, že sa musíte mať predo mnou na pozore, aby som vás nepodviedol, lebo som vraj obratný rečník. To, že sa nezahanbili, že ich B
usvedčím z nepravdy, len čo sa ukáže, že nie som ani trochu obratný rečník, to sa mi zdalo od nich najväčšou nehanebnosťou, ak, pravda, nenazývajú obratným rečníkom človeka, ktorý hovorí pravdu; lebo ak toto tvrdia, súhlasil by som, že ja sám som rečník, pravda, nie ako oni. Totiž oni, ako tvrdím, uviedli alebo len málo pravdy, alebo nič pravdivé; vy však budete odo mňa počuť celú pravdu – a nech mi je boh svedkom, občania aténski, nie uhladené slová, obraty a výrazy, ani nie krasorečnenie, ako boli ich reči, ale reč prostú, obsahujúcu bežné slová – lebo verím, že to, čo hovorím, je pravdivé – a nikto z vás nech nečaká niečo iné. C
Ani by sa, pravda, občania aténski, nepatrilo, aby som pred vás v tomto veku predstúpil ako mladík s umele pripravenými rečami. Ale nadovšetko vás, občania aténski, o toto prosím a úpenlivo žiadam: ak ma budete počuť brániť sa tými istými slovami, ako hovorievam tak na námestí pri stoloch peňazomencov, kde ma mnohí z vás počuli, ako aj inde, nepozastavujte sa nad tým, ani pre to nešomrite. Vec sa má totiž takto. Ako sedemdesiatročný človek teraz stojím pred D
súdom prvý raz; preto sa vôbec nevyznám v tunajšom spôsobe rečnenia. Teda, ako by ste mi zaiste odpustili, keby som bol naozaj cudzincom a hovoril tou rečou a tým spôsobom, ako som bol vychovaný, tak aj teraz vás, myslím, právom žiadam, aby ste sa nepozastavovali nad spôsobom mojej reči – totiž možno bude 18 A
horšia, možno lepšia – ale aby ste hľadeli len na to a všímali si len to, či hovorím spravodlivo alebo nie, lebo to je povinnosťou sudcu, povinnosťou rečníka však je za každých okolností hovoriť pravdu.

Ponajprv som povinný, občania aténski, brániť sa proti prvým nepravdivým obvineniam, ktoré vyslovili proti mne, a proti prvým žalobcom, potom však proti neskorším obvineniam a neskorším žalobcom. Veď pred vami vystúpili mnohí B
moji žalobcovia, a to už dávno pred mnohými rokmi, nepovedali však ani jediné pravdivé slovo; a tých sa ja viac bojím ako Anytových spoločníkov, hoci aj oni sú nebezpeční. Ale tamtí sú nebezpečnejší, občania, lebo mnohých z vás už od detstva vyhľadávali, presviedčali a mňa celkom nepravdivo obviňovali, že je akýsi mudrc Sokrates, ktorý rozjíma o veciach nebeských, skúma veci pod zemou C
a horšej veci dopomáha k úspechu. Títo ľudia, občania aténski, ktorí o mne rozširovali takúto povesť, sú moji naozaj nebezpeční žalobcovia; ich poslucháči sa

totiž domnievajú, že ľudia, čo takéto veci skúmajú, neveria v bohov. Ďalej je týchto žalobcov mnoho a už dávno ma obviňujú, okrem toho k vám hovorili ešte v tom veku, keď ste im najviac mohli veriť, pretože niektorí z vás boli ešte deťmi
D a mladíkmi; a obviňovali celkom nehatene, pretože sa nikto nebránil. Ale zo všetkého je najhoršie to, že nie je možné ani vedieť, ani uviesť ich mená, iba ak je niektorý z nich náhodou skladateľom komédií. Všetci tí, čo vás spracovávali zo závisti a zlomyseľnosti, aj tí, čo sami presvedčení iných presviedčali, sú nedostupní; lebo nikoho z nich nemožno sem priviesť ani usvedčiť z nepravdy, a ja som pri svojej obrane nútený akoby s tieňom bojovať a usvedčovať, hoci mi nikto neodpovedá. Uznajte teda aj vy, ako tvrdím, že mám dvojitých žalobcov, jedných, ktorí ma práve teraz obžalovali, a druhých dávnejších, o ktorých som hovoril,
E a uznajte, že najprv sa musím brániť proti tamtým; veď aj vy ste najprv počuli tamtých žalobcov, a to oveľa neskoršie než týchto neskorších.

Nuž teda, musím sa hájiť, občania aténski, a pokúsiť sa v krátkom čase zbaviť
19 A vás zlej mienky, ktorú ste tak dlho mali o mne. Prial by som si, aby sa to podarilo, ak to bude na niečo osožné aj vám, aj mne, a aby som mal svojou obhajobou úspech; myslím však, že je to ťažké, a nijako to pred sebou nezatajujem. Ale nech to dopadne, ako bude bohu milé, zákon treba poslúchať a hájiť sa.

Vezmime to teda od začiatku, aké je obvinenie, čo dalo vznik mojej zlej po-
B vesti, ktorej uveril aj Meletos a podal na mňa túto žalobu. Akými rečami ma to osočovali moji ohováračí? Treba prečítať znenie ich obžaloby, akoby to boli skutoční žalobcovia: „Sokrates je vinný a dopúšťa sa zločinu tým, že skúma veci pod zemou i veci nebeské, horšej veci dopomáha k úspechu a aj iných učí to isté."
C Takáto je asi ich obžaloba; veď ste to aj sami videli v Aristofanovej komédii, ako sa tam akýsi Sokrates sem-tam vznášal a hovoril, že kráča vo vzduchu, a mnoho iného táral o veciach, ktorým ja vôbec nerozumiem. Nehovorím to preto, aby som podceňoval takéto umenie, ak sa niekto v tom vyzná – len nech ma Meletos neženie pred súd ešte aj s takýmto obvinením – lebo ja sa, občania aténski, naozaj
D nezaoberám takýmito vecami. Za svedkov si beriem mnohých z vás, ktorí ste kedy počuli moje rozhovory – a takých je mnoho medzi vami – aby ste si navzájom medzi sebou o tom pohovorili. Povedzte si teda vzájomne, či ma niekto z vás kedy počul len niečo vykladať o takýchto veciach; a z toho poznáte, že také sú aj ostatné veci, ktoré ľudia o mne roztrusujú.

Nuž teda, ani z toho nie je nič pravda, ani to nie je pravdivé, ak ste od niekoho počuli, že sa usilujem vzdelávať ľudí a dávam si za to platiť. Hoci sa mi to zdá krásnym, ak je niekto schopný vzdelávať ľudí ako Gorgias Leontinský, Prodikos
E Kejský a Hippias Elidský. Totiž každý z nich môže, občania, chodiť z mesta do mesta a presviedčať mladíkov, ktorí môžu byť zadarmo žiakmi ktoréhokoľvek zo svojich vlastných spoluobčanov, aby prerušili styky s nimi a stali sa ich žiakmi za
20 A peniaze, a okrem toho im boli ešte zaviazaní vďakou. Potom je tu aj iný múdry muž z ostrova Paros, o ktorom som sa dozvedel, že sa tu zdržuje ako cudzinec. Stretol som sa náhodou s človekom, ktorý zaplatil sofistom viac peňazí než všetci ostatní, s Kalliom, Hipponikovým synom; opýtal som sa ho teda – lebo má dvoch

synov – „Kallias," povedal som, „keby sa boli tvoji synovia narodili ako kone alebo teľce, vedeli by sme pre nich vybrať a najať dozorcu, ktorý by ich urobil dokonalými v príslušnej schopnosti, bol by to niekto, čo sa vyzná buď v chove B koní, alebo v roľníctve, teraz však, keďže sú to ľudia, koho zamýšľaš vziať im za dozorcu? Kto je skúsený v takejto schopnosti ľudskej a občianskej? Lebo keďže máš synov, myslím, že si to už uvážil. Je niekto taký," opýtal som sa, „alebo nie?" „Pravdaže," odvetil. „Kto," spýtal som sa, „a odkiaľ a za čo vyučuje?" „Euenos z Paru, Sokrates," povedal, a „učí za päť mín." A ja som velebil Euena, ak naozaj má takúto schopnosť a tak lacno vyučuje. Pravda, aj ja sám by som sa C vystatoval a pýšil, keby som to vedel; ale neviem, občania aténski.

Tu by azda mohol niekto z vás namietnuť: „Nuž Sokrates, čo teda vlastne robíš? Kde majú pôvod tieto ohováračky? Veď zaiste nevznikla o tebe taká povesť a reči preto, že si nerobil nič zvláštnejšie ako ostatní, ak si skutočne nerobil nič iné ako väčšina ľudí, Povedz nám teda, ako je to, aby sme nesúdili o tebe neroz- D vážne." Myslím, že v tom má rečník pravdu a ja sa vám pokúsim vysvetliť, čo to asi je, čo mi urobilo také meno i ohováranie. Počúvajte teda! Hádam niektorí z vás budú mať dojem, že žartujem; ale dobre vedzte, že vám budem hovoriť čiru pravdu. Ja som totiž, občania aténski, nedostal toto meno pre nič iné než pre akúsi múdrosť. Pre akú múdrosť? Možno pre tú pravú ľudskú múdrosť: lebo E v skutočnosti sa zdá, že touto múdrosťou som múdry. Tí však, o ktorých som práve hovoril, sú možno múdri akousi vyššou múdrosťou, než je ľudská, inak neviem, ako ju mám nazvať. Ja ju totiž nepoznám, ale kto tvrdí, že ju poznám, klame a hovorí to len preto, aby ma ohováral. Neprerušujte ma šomraním, občania aténski, ani vtedy, ak vzbudím u vás dojem, že hovorím príliš sebavedome; lebo nebudú to moje slová, čo tu poviem, ale uvediem vám hodnoverného pôvodcu tohto výroku. Ako svedka mojej múdrosti, ak je vôbec nejaká, vám uvediem boha z veštiarne v Delfách. Iste poznáte Chairefonta, Bol mojím druhom od mladosti, 21 A tak ako väčšiny z vás, odišiel do oného vám známeho vyhnanstva a spolu s vami sa vrátil. Viete tiež, aký bol Chairefon, aký ohnivý, do čohokoľvek sa dal. A keď raz prišiel do Delf, odvážil sa opýtať veštiarne – a ako hovorím, vypočujte ma v tichosti – opýtal sa, či je niekto odo mňa múdrejší. Pýtia odpovedala, že nikto nie je múdrejší. A toto vám dosvedčí jeho brat, ktorý je tu prítomný, pretože onen je už mŕtvy.

Nuž, pozrite, prečo to hovorím; chcem vás totiž poučiť, odkiaľ sa vzala moja B zlá povesť. Keď som to totiž počul, uvažoval som takto: „Čo tým asi myslí boh a akú hádanku asi dáva? Veď ani trochu si neuvedomujem, že som múdry; čo teda tým asi myslí, keď hovorí, že som najmúdrejší? Iste neklame, lebo to uňho nie je možné." A dlho som si nebol istý, čo tým myslí; potom som sa veľmi ťažko odhodlal vypátrať význam veštby asi takýmto spôsobom. Išiel som k jednému C z tých, čo sa zdali múdrymi, aby som alebo tu, alebo nikde usvedčil veštiareň z nepravdy a dokázal jej to výrokom: „Tento je múdrejší odo mňa, ty si to však tvrdila o mne." Keď som ho teda skúmal – menom ho nemusím uvádzať, ale bol to jeden z politikov, u ktorého som niečo také skúsil, občania aténski, keď som

ho skúmal a s ním hovoril – mal som dojem, že sa síce tento muž zdá múdrym
D mnohým, ale najmä sebe, že však ním nie je; a potom som sa pokúsil dokázať mu, že si síce myslí, že je múdry, ale že ním nie je. Tým som si znepriatelil aj jeho, aj mnohých z prítomných. Odchádzajúc uvažoval som v duchu, že som od toho človeka múdrejší; zaiste ani jeden z nás nič nevie dokonale, tento si však myslí, že niečo vie, aj keď nič nevie, ja však tak ako skutočne nič neviem, ani si nenamýšľam, že niečo viem. Zdá sa teda, že som od neho trochu múdrejší práve preto, že si o tom, čo poviem, ani nenamýšľam, že to viem. Odtiaľto som išiel
E k jednému z tých, ktorí sa zdali múdrejšími než onen, a prišiel som k tomu istému názoru; a tak som si znepriatelil aj tamtoho, aj mnohých iných.

Potom som už išiel rad-radom a so zármutkom a strachom som pozoroval, že ma znenávideli, no predsa som pokladal za potrebné nadovšetko si vážiť boží výrok; že teda, skúmajúc zmysel veštby, musím ísť ku všetkým tým, o ktorých sa
22 A zdá, že niečo vedia. A na moj veru, občania aténski – musím vám totiž povedať pravdu – nadobudol som asi takúto skúsenosť: keď som skúmal ľudí v zmysle veštby, zdalo sa mi, že práve tí, čo najviac vynikali slávou, majú skoro najväčšie nedostatky a že tí, čo sa stali horšími, sú spôsobilejší rozumne myslieť. Musím vám teda opísať svoje putovanie a to, že som robil akoby nejakú ťažkú prácu, aby sa mi veštba stala celkom nevyvrátiteľnou. – Od politikov som totiž šiel k básnikom, a to k básnikom tragédií a dityrambov, ako aj k ostatným, aby som
B sa tu priamo pri čine usvedčil, že viem menej ako oni. Preberal som teda ich básne, ktoré sa mi zdali veľmi starostlivo spracované, a vypytoval som sa ich, čo chcú nimi povedať, aby som sa zároveň aj niečo naučil od nich. Hanbím sa vám však povedať pravdu, občania, ale povedať ju predsa treba. Lebo takrečeno všetci, čo tam boli prítomní, lepšie vedeli hovoriť o básnických výtvoroch než básnici sami. Teda v krátkom čase som sa aj o básnikoch dozvedel, že to, čo básnia, netvoria
C vedomou tvorivou silou, ale na základe akéhosi prirodzeného nadania a vo vytržení ako proroci a veštci; lebo aj oni hovoria mnoho krásnych vecí, ale ničomu z toho, čo hovoria, nerozumejú. Zdalo sa mi, že je to tak aj s básnikmi, a zároveň som spozoroval, že sa pre svoju básnickú činnosť pokladajú za najmúdrejších ľudí aj v tých veciach, v ktorých nie sú. Odišiel som aj odtiaľto v presvedčení, že vynikám nad nimi tou istou vecou, ktorou aj nad politikmi.

Nakoniec som sa pobral k remeselníkom; o sebe som si totiž uvedomoval, že
D takmer nič neviem, o nich som však vedel, že nájdem u nich mnoho krásnych vedomostí. A v tom som sa nesklamal, lebo vedeli, čo som ja nevedel, a preto boli v tomto odo mňa múdrejší. Ale, občania aténski, zdalo sa mi, že aj dobrí remeselníci majú tú istú chybu ako básnici; pretože každý krásne robil svoje remeslo, myslel si, že aj v ostatných najdôležitejších veciach je najmúdrejší,
E a táto ich namyslenosť zatienila onú múdrosť; preto som sa kvôli veštbe opýtal sám seba, či by som si radšej volil ostať taký, aký som, a nebyť ani múdry ich múdrosťou, ani nevedomý ich nevedomosťou, či mať oboje, čo oni majú. Odpovedal som teda sebe i veštbe, že mi je užitočné ostať taký, aký som.

Teda z tohto skúmania mi, občania aténski, vyrástli mnohé nepriateľstvá, a to 23 A
veľmi trpké i nebezpečné, a z nich mnoho ohováračiek, aj to, že mám toto meno,
totiž, že som mudrc; lebo prítomní sa vždy domnievajú, že som múdry v tom,
v čom dokážem nepravdu inému. Zdá sa však, občania, že skutočne múdry je len
boh a že v tej veštbe hovorí práve to, akú malú cenu má ľudská múdrosť, ba skôr
nijakú. A zdá sa, že to nehovorí o samotnom Sokratovi, ale len tak používa moje B
meno, uvádzajúc ma ako príklad, akoby povedal: „Ten z vás, ľudia, je najmúdrejší,
kto ako Sokrates spoznal, že jeho múdrosť skutočne nemá nijakú cenu." Preto
chodím ešte aj teraz podľa božieho pokynu, pátram a skúmam každého z obča-
nov i cudzincov, o ktorom si myslím, že je múdry. A keď sa mi ním nezdá,
pomáhajúc bohu, dokazujem, že nie je múdry. A pre toto zamestnanie nemám
kedy robiť niečo užitočné ani pre obec, ani pre svoju rodinu, a pre túto službu
bohu žijem, ako všetci vidíte, vo veľkej chudobe. C
Okrem toho mladí ľudia, synovia najbohatších občanov, ktorí majú najviac
voľného času, dobrovoľne ma sprevádzajú a s radosťou počúvajú, ako podrobujem
ľudí skúške, a aj sami ma často napodobňujú a usilujú sa skúmať iných. A mys-
lím, že nachádzajú veľké množstvo takých ľudí, ktorí si namýšľajú, že niečo
vedia, hoci len málo vedia alebo nič nevedia. Preto tí, ktorých mladí ľudia takto
skúmajú, hnevajú sa na mňa a nie na seba a rozprávajú, že jestvuje akýsi nanič- D
hodný Sokrates a že kazí mládež. A keď sa ich niekto opýta, čo robí a čo učí,
nemôžu mu povedať nič, lebo nevedia; aby sa však nezdalo, že sú v rozpakoch,
hovoria to, čo je obvyklou výčitkou proti všetkým filozofom, totiž že skúma veci
nadzemské i podzemné, že neverí v bohov a že horšej veci dopomáha k úspechu.
Pravdu, myslím, nechcú povedať, že sa len tvária, akoby niečo vedeli, ale nič
nevedia. Keďže sú teda, ako si myslím, ctižiadostiví, vášniví a početní a horlivo E
i presvedčivo o mne hovoria, naplnili vám uši starými a vášnivými ohováračkami.
Preto ma napadol aj Meletos, Anytos a Lykon. Meletos preto, lebo sa pohoršuje 24 A
kvôli básnikom, Anytos kvôli remeselníkom a politikom, Lykon kvôli rečníkom;
takže by som sa čudoval, ako som práve na začiatku povedal, keby som bol
schopný v takom krátkom čase vykoreniť vo vás toto ohováranie, ktoré sa natoľko
rozrástlo. Toto je tá pravda, občania aténski, a ja som pred vami vo svojej reči
nič nezatajil ani nezamlčal. Pravda, viem celkom iste, že práve tým sa stávam
nenávideným, čo je zároveň dôkazom, že hovorím pravdu a že na tomto sa zakladá
aj moja zlá povesť a že to je aj jej príčinou. A nech by ste to teraz alebo niekedy B
neskoršie skúmali, zistíte, že je to tak.

Toto nech vám je dostatočnou obhajobou proti tomu, z čoho ma obviňovali
moji prví žalobcovia. Ďalej sa pokúsim hájiť proti Meletovi, šľachetnému a vlas-
teneckému mužovi, ako hovorí o sebe, a proti neskorším žalobcom. Pretože sú to
zasa iní žalobcovia, vezmime si ich žalobu. Znie asi takto: „Sokrates je vinný tým, C
že kazí mládež a neverí v bohov, v ktorých verí obec, ale v iné nové božstvá."
Takéto je teda to obvinenie; preskúmajme každý bod osobitne.

Obžaloba teda tvrdí, že som vinný tým, že kazím mládež. Ja však, občania
aténski, hovorím, že vinný je Meletos, pretože žartuje s vážnymi vecami,

ľahkomyseľne privádzajúc pred súd ľudí a tváriac sa, akoby sa horlivo staral o veci, ktoré mu nikdy nijako neležali na srdci. Že sa veci majú tak, pokúsim sa vám aj dokázať. Nuž, pristúp sem, Meletos, a odpovedz: Veľmi ti záleží na tom,
D aby mládež bola čo najlepšia?

Pravdaže.

Nuž povedz teda týmto tu, kto ju robí lepšou? Je totiž zrejmé, že to vieš, lebo ti na tom záleží. V mojej osobe si totiž našiel človeka, ktorý ju kazí, ako hovoríš, a privádzaš ma k týmto sudcom a žaluješ ma; nuž povedz, kto ju robí lepšou, a oznám mi, kto to je! – Vidíš, Meletos, že mlčíš a nemáš čo povedať? Nezdá sa ti, že je to hanba a dostatočný dôkaz, že nič také ti nikdy neležalo na srdci? Ale povedz, priateľu, kto ju robí lepšou?

Zákony.

E Ale nie na to sa pýtam, môj drahý, ale ktorý človek, čo predovšetkým pozná aj toto, zákony?

Títo sudcovia, Sokrates.

Ako hovoríš, Meletos? Títo sú schopní vychovávať mládež a robiť ju lepšou?

Áno.

Či všetci, alebo jedni z nich áno, druhí nie?

Všetci.

Dobre to hovoríš, pri Hére, a uvádzaš veľmi mnohých, ktorí jej pomáhajú.
25 A A čo ďalej? A čo títo poslucháči, robia ju lepšou, alebo nie?

Aj oni.

A čo členovia rady?

Aj členovia rady.

Ale, Meletos, hádam len členovia aténskeho snemu nekazia mládež, alebo aj oni všetci ju robia lepšou?

Aj oni.

Teda všetci Aténčania, ako sa zdá, robia mládež dokonalou, len ja nie a len ja jediný ju kazím. Takto to myslíš?

Pravdaže to takto myslím.

Na veľké nešťastie si ma odsúdil. Odpovedz mi: Myslíš, že je to tak aj s koňmi,
B že všetci ľudia ich robia lepšími, iba jeden ich kazí? Alebo práve naopak, len jediný človek je zrejme schopný robiť ich lepšími, alebo len veľmi málo ľudí, a to koniari, no väčšina ľudí ich kazí, hoci sa s nimi stýkajú a používajú ich? Nie je to, Meletos, tak aj s ostatnými živočíchmi ako s koňmi? Celkom iste, či to ty a Anytos popierate, alebo tvrdíte, lebo by to bolo pre mládež neobyčajné šťastie, keby ju naozaj len jeden jediný človek kazil, a ostatní jej pomáhali. Ale veď,
C Meletos, dostatočne nám dokazuješ, že si nikdy neuvažoval o mládeži a zrejme prejavuješ svoju nedbalosť, ak ti neležia na srdci veci, pre ktoré ma privádzaš pred súd.

Ešte nám, pri Diovi, Meletos, povedz, či je lepšie bývať medzi dobrými, alebo medzi zlými občanmi? Odpovedz, priateľu, veď sa ťa nič také nepýtam. Nerobia zlí svojim blížnym susedom stále niečo zlé a dobrí niečo dobré?

Pravdaže.

Je teda niekto na svete, kto by radšej chcel od susedov utrpieť škodu než úžitok? Odpovedz, priateľu, lebo aj zákon káže odpovedať. Je niekto, kto by chcel mať škodu? D

Iste nie.

Nuž teda, privádzaš ma sem pred súd ako takého, ktorý kazí mládež a robí ju horšou úmyselne, alebo neúmyselne?

Ako takého, ktorý ju kazí úmyselne.

Ako to, Meletos? Ty taký mladý, si o toľko múdrejší odo mňa, čo som už starý, že si spoznal, že zlí stále robia svojim najbližším niečo zlé, dobrí niečo dobré, ale ja som sa dostal k takému stupňu nevedomosti, že neviem ani to, že ak urobím niekoho zo spoluobčanov zlým, vystavím sa nebezpečenstvu, že skúsim od neho niečo zlé, a preto ako ty hovoríš, úmyselne robím toto veľké zlo? Toto ti, Meletos, neverím a myslím, že ani nikto z ľudí ti to neuverí; ale buď nekazím mládež, alebo ak ju kazím, tak neúmyselne, a teda ty v oboch prípadoch klameš. Ak ju však kazím neúmyselne, pre takéto chyby zákon nemôže hnať niekoho pred súd, ale vziať si človeka bokom, poučiť ho a dohovoriť mu. Lebo je jasné, že ak sa to dozviem, prestanem robiť to, čo robím neúmyselne. Ty si sa však tomu vyhol a nechcel si sa so mnou stretnúť a poučiť ma, ale ma privádzaš sem, kam podľa zákona majú byť privedení tí, čo potrebujú potrestanie, a nie poučenie. E 26 A

Teda, občania aténski, zaiste je už jasné, čo som povedal, že Meletos sa vôbec nikdy nestaral o tieto veci. Napriek tomu nám však povedz, Meletos, ako kazím podľa teba mládež? Či z obžaloby, ktorú si na mňa podal, vyplýva, že tým, že učím neveriť v bohov, ktorých uznáva obec, ale v iné, nové božstvá? Netvrdíš azda, že týmto učením ju kazím? B

Pravdaže to tvrdím.

Práve pri tých bohoch, Meletos, o ktorých je teraz reč, povedz to mne i týmto mužom ešte jasnejšie. Ja totiž nemôžem pochopiť, či tvrdíš, že učím veriť v akýchsi – a sám teda verím, že sú bohovia a nie som tak celkom neznajboh, ani nie som tým vinný – nie síce v tých, ktorých uznáva obec, ale v iných, a či mi vyčítaš, že verím v iných, alebo tvrdíš, že ani sám neverím v bohov a učím to aj ostatných? C

To tvrdím, že vôbec neveríš v bohov.

Podivný Meletos, prečo to hovoríš? Preto, že nepokladám za božstvo ani slnko, ani mesiac ako ostatní ľudia? D

Pri Diovi, sudcovia, nepokladá, pretože hovorí, že slnko je kameň a mesiac zem.

Myslíš, drahý Meletos, že žaluješ Anaxagora? Natoľko podceňuješ týchto sudcov a myslíš si, že sa tak málo vyznajú v literatúre, že nevedia, že knihy Anaxagora z Klazomén sú plné takýchto výrokov? A mládež sa teda odo mňa učí takým veciam, ktoré si môže hocikedy za drachmu kúpiť a vysmievať sa zo Sokrata, ak by to vydával za svoje, najmä ak ide o také nápadné veci? Nuž, pri Diovi, takýmto sa ti zdám? Neverím v existenciu nijakého boha? E

Nie veru, nezdá sa mi, že veríš v existenciu nejakého boha.

To ti nikto nemôže, Meletos, veriť, dokonca, ako sa mi zdá, ani ty sám. Podľa môjho názoru je totiž tento človek, občania aténski, príliš spupný a nedisciplinovaný a túto žalobu podal na mňa priamo z akejsi spupnosti, nedisciplinovanosti
27 A a mladíckej bujarosti. Podobá sa totiž človeku, ktorý skladá hádanku a skúša ma: „Či ten múdry Sokrates zbadá, že si z neho robím blázna a sám sebe protirečím, alebo ho oklamem a tak isto aj ostatných poslucháčov?" Podľa môjho názoru si teda ten muž sám v sebe protirečí v žalobe, akoby povedal: „Sokrates je vinný tým, že neverí v bohov, ale verí v bohov." To je však spôsob človeka, ktorý si robí žarty.

Uvážte teda, občania, spolu so mnou, prečo mám dojem, že on takto hovorí; a ty sám zasa, Meletos, odpovedz; vy však myslite na to, o čo som vás na začiatku
B požiadal, aby ste na mňa nešomrali, ak budem hovoriť svojím obvyklým spôsobom.

Je niekto na svete, Meletos, kto verí v ľudské činy, ale v existenciu ľudí neverí? Nech odpovie, občania, a nech nevykrikuje to i ono. Je niekto, kto neverí v existenciu koní, ale uznáva výkony koní? Alebo popiera existenciu flautistov, nie však výkony flautistov? Nie je to možné, predobrý človeče; ak nechceš ty odpovedať,
C poviem to ja tebe a aj týmto ostatným. Ale aspoň na toto mi odpovedz: je niekto, kto verí, že sú skutky daimonov, ale v existenciu daimonov neverí?

Nie je to možné.

Ako si mi pomohol, že si konečne odpovedal, prinútený týmito tu. Hovoríš teda, že verím v činy daimonov a učím o nich – či už o nových, alebo starých, ale podľa tvojej reči v činy daimonov verím – a to si aj odprisahal pri svojej žalobe. Ak teda verím v činy daimonov, celkom iste musím veriť aj v daimonov.
D Nie je to tak? Zaiste je. Predpokladám totiž, že súhlasíš, aj keď neodpovedáš. Nepokladám však daimonov za bohov alebo za synov bohov? Áno, alebo nie?

Áno.

Ak teda verím v daimonov, ako ty hovoríš, a ak sú daimoni nejakými bohmi, potom by sme tu mali to, čo ja tvrdím, že dávaš hádanky a robíš si žarty, hovoriac, že neverím v bohov a potom zasa, že verím v bohov, pretože verím v daimonov; ak sú však daimoni akési nemanželské deti bohov, či už synovia nýmf alebo nejakých iných žien, ako sa o nich tiež rozpráva, kto by sa domnieval, že deti bohov
E jestvujú, ale bohovia nie? Bolo by to totiž takisto nerozumné, ako keby niekto tvrdil, že sú síce mláďatá koní a oslov, ale by neveril v existenciu mulíc, koní a oslov. Ale je to len tak možné, Meletos, že si túto žalobu podal iba preto, aby si nás skúšal, alebo že si bol v rozpakoch, aké skutočné previnenie by si mi mal vyčítať. Ale aby si ty mohol nejakého človeka, čo má len trochu rozumu, pre-
28 A svedčiť, že ten istý človek môže veriť v činy daimonov a bohov, a pritom zase neveriť v daimonov, bohov a héroov, to je celkom nemožné.

Nuž, občania aténski, to, že nie som vinný podľa Meletovej žaloby, zdá sa mi, nevyžaduje dlhú obranu, pretože už tieto dôvody sú dostatočné. Vedzte však, že to, čo som už predtým povedal, že totiž vzniklo proti mne veľké nepriateľstvo

a u mnohých ľudí, je pravda. A práve toto ma zničí, ak k tomu dôjde, nie Meletos ani Anytos, ale ohováranie mnohých a nenávisť. Zničilo to už a myslím si, že ešte zničí mnohých dobrých mužov; lebo niet nebezpečenstva, že by sa to zastavilo pri mne. B

Niekto by hádam mohol povedať: „A nehanbíš sa, Sokrates, mať zamestnanie, pre ktoré sa vystavuješ nebezpečenstvu smrti?" Ja by som mu spravodlivo odpovedal: „Nehovoríš správne, človeče, ak si myslíš, že muž, ktorý len trochu stojí za niečo, má počítať z nebezpečenstvom života a smrti a neprizerať len na to, či koná spravodlivo, alebo nespravodlivo, kedykoľvek niečo robí, a či si počína ako dobrý muž či ako zlý. Podľa tvojej reči by totiž tí polobohovia, ktorí skonali pri C Tróji, boli zlí, medzi nimi aj Tetidin syn Achilles, ktorý radšej pohŕdol nebezpečenstvom, ako by sa bol dopustil niečoho hanebného. Hoci mu jeho matka bohyňa, keď veľmi túžil zabiť Hektora, asi takto povedala: »Syn môj, ak pomstíš smrť druha Patrokla a zabiješ Hektora, zomrieš – pretože po Hektorovej smrti ťa ihneď stihne záhuba,« on pri týchto slovách predsa nedbal na smrť a nebezpečenstvo, pretože sa oveľa viac desil toho, aby žil ako zlý človek a nepomstil priateľov. Preto jej povedal: »Kiež by som hneď umrel,« až potrestám toho, kto sa dopustil D bezprávia, aby som tu nezostal na posmech »zatiaľ čo sedím tu pri lodiach márne sťa bremeno zeme.« Či si hádam myslíš, že uvažoval o smrti a nebezpečenstve?"

Takto sa veci v skutočnosti majú, občania aténski: kdekoľvek sa niekto postaví v presvedčení, že je to najlepšie miesto, alebo kdekoľvek ho postaví vládca, treba tam podľa môjho názoru vytrvať aj v nebezpečenstve a nepozerať pritom ani na smrť, ani na nič iné, iba na hanbu. Keď mi velitelia, ktorých ste mi zvolili za veliteľov, prikázali miesto pri Poteidaji, Amfipolide a Deliu, vytrval som tam, E kde ma postavili, ako každý iný a vystavoval som sa nebezpečenstvu smrti; ale keď mi boh kázal, ako som sa domnieval, že sa mám celý život zaoberať filozofiou a skúmať seba aj iných, bol by som sa, občania aténski, dopustil opovrhnutiahodného činu, keby som bol zo strachu pred smrťou alebo čímkoľvek iným opustil svoje miesto. Bolo by to zavrhnutiahodné a vtedy by ma mohol niekto 29 A naozaj plným právom priviesť pred súd, že neverím v existenciu bohov, ak neposlúcham veštbu, bojím sa smrti a namýšľam si, že som múdry, aj keď nie som. Lebo báť sa smrti, občania, nie je nič iné než vzbudzovať zdanie, že človek je múdry, hoci nie je; je to totiž domnienka, že človek vie, čo nevie. Nikto totiž nevie, či práve smrť nie je pre človeka zo všetkého najväčším dobrom, ľudia sa B jej však boja, akoby bezpečne vedeli, že je to najväčšie zlo. A nie je potom tá najhanebnejšia nevedomosť spočívajúca v tom, že sa človek domnieva, že vie, čo nevie? Ja sa však, občania, možno aj v tejto veci líšim od väčšiny ľudí, a ak tvrdím, že som skutočne o niečo múdrejší než niekto iný, podľa mňa som preto múdrejší, že ako nič neviem o osudoch človeka po smrti, naozaj si uvedomujem, že o nich neviem; viem však, že je zlé a hanebné páchať bezprávie a neposlúchať lepšieho, či už boha, alebo človeka. Teda tých zlých vecí, o ktorých viem, že sú zlé, vždy sa budem viac báť a sa im vyhýbať ako tých, o ktorých neviem, že sú zlé. Preto keby ste ma chceli teraz prepustiť a neuverili by ste Anytovi, ktorý hovoril, že C

som alebo vôbec nemal sem pred súd prísť, alebo keď som už prišiel, že ma treba popraviť, a vykladal vám, že sa všetci vaši synovia celkom skazia, ak uniknem trestu, pretože sa budú zamestnávať tým, čo učí Sokrates – keby ste mi teda na to povedali: „Sokrates, neposlúchneme Anyta, ale ťa oslobodzujeme, lenže s podmienkou, že sa už nikdy nebudeš zaoberať takýmto skúmaním ani filozofovaním; lebo ak ťa ešte raz prichytíme pri takejto činnosti, zomrieš" – keby ste ma teda
D chceli prepustiť s toto podmienkou, znovu, hovorím, by som vám odpovedal: „Mám vás, občania aténski, úprimne rád, ale radšej poslúchnem boha než vás, a ubezpečujem vás, že dokiaľ budem dýchať a mať silu, neprestanem filozofovať a povzbudzovať vás i napomínať, s kýmkoľvek z vás sa kedy stretnem, vykladajúc, ako mám vo zvyku: Ty, šľachetný muž, Aténčan, občan z obce najväčšej a preslávenej múdrosťou i silou, nehanbíš sa starať len o to, mať čo najviac peňazí,
E slávy a pocty, ale o rozum, pravdu a dušu, aby bola čo najlepšia, nedbáš a nestaráš sa?" A ak to bude niekto z vás popierať a tvrdiť, že sa stará, neprepustím ho hneď ani neodídem, ale sa ho budem vypytovať, skúmať ho a vyšetrovať, a ak sa mi zazdá, že nedosiahol dokonalosť, ale to len hovorí, budem mu vyčítať, že si
30 A veľmi málo váži najvzácnejšie veci, ale väčšmi horšie. Takto to robím s mladším i starším, s kýmkoľvek sa stretnem, s cudzincom i s občanom, ale častejšie s občanmi, pretože ste mi bližší rodom. To mi totiž prikazuje boh, vedzte, a ja si myslím, že ste ešte v obci nemali väčšieho dobra, než je moja služba zasvätená bohu. Chodím totiž po obci a nerobím pritom nič iné, len presviedčam mladých
B i starých, aby sa v prvom rade a tak usilovne nestarali ani o telo, ani o peniaze ako o dušu, aby bola čo najlepšia, a hlásam: „Cnosť nevznikla z bohatstva, ale z cnosti bohatstvo i všetko ostatné dobro pre ľudí v súkromnom i verejnom živote!" Ak teda takýmito výkladmi kazím mládež, sú škodlivé; ak však niekto tvrdí, že hovorím niečo iné, nehovorí pravdu. Preto – povedal by som – občania aténski, buď uveríte Anytovi, alebo nie, a buď ma oslobodíte, alebo nie, ubezpečujem vás
C však, že nebudem ináč robiť, aj keby som mal stokrát zomrieť.

Zachovajte ticho, občania aténski, a zotrvajte v tom, o čo som vás požiadal, totiž aby ste pri mojich slovách boli ticho a počúvali; lebo ako si myslím, z počúvania budete mať úžitok. Chcem vám totiž povedať aj niečo iné, pri čom azda budete kričať, ale nerobte to. Vedzte totiž, že ak ma popravíte takého, aký som podľa toho, čo o sebe hovorím, viac uškodíte sebe samým ako mne. Mne by totiž vôbec neuškodil ani Meletos, ani Anytos – lebo by ani nemohol – myslím si totiž, že je
D neprípustné, aby lepší muž utrpel škodu od horšieho. Mohol by azda dosiahnuť, aby ma popravili, vyhostili alebo zbavili cti; takéto tresty pokladá aj on, aj každý druhý možno za veľké zlo, ja ich však nepokladám, ale si myslím, že omnoho väčšie zlo je robiť to, čo on robí teraz, totiž chcieť nespravodlivo zabiť človeka. Teraz teda, občania aténski, vôbec sa nemienim hájiť vo vlastnom záujme, ako by sa azda niekto domnieval, ale vo vašom, aby ste sa mojím odsúdením nepre-
E vinili proti daru od boha vám danému. Ak ma totiž popravíte, nenájdete tak ľahko niekoho iného, kto by z božieho príkazu – aj keď to znie trochu smiešne – priamo sedel na obci ako na veľkom a ušľachtilom síce koni, ale pre svoju veľkosť

príliš ťažkopádnom, a preto si vyžadujúcom, aby ho nejaký ovad popoháňal. Ako takého ma asi boh pridelil obci; preto neprestávam každého z vás povzbudzovať, 31 A
presviedčať a karhať po celý deň, všade si prisadajúc. Druhého takého tak ľahko neobjavíte, občania, ale ak ma poslúchnete, ušetríte ma; možno však, že by ste sa veľmi namrzení, ako ľudia zobudení z driemot, na mňa zahnali a ľahko ma usmr-
tili, veriac Anytovi, a potom by ste zvyšok života prespali, keby vám boh, ktorý sa o vás stará, neposlal niekoho iného. Ale že práve mňa dal boh obci, mohli by B
ste poznať aj z tohto: veď sa to nepodobá konaniu ostatných ľudí, že ja po toľké roky zanedbávam svoje súkromné veci, trpím ich zanedbávanie a stále sa zaoberám vašimi vecami, každého súkromne navštevujem ako otec alebo starší brat a presviedčam ho, aby sa staral o svoje zdokonalenie. A keby som mal z toho nejaký úžitok a nabádal by som k tomu za odmenu, malo by to nejaký dôvod; teraz však aj sami vidíte, že moji žalobcovia, hoci ma takto nehanebne zo všetkého obviňujú, neboli schopní vo svojej nehanebnosti zájsť tak ďaleko, aby uviedli svedka na to, že som si niekedy vymáhal alebo žiadal odmenu. Myslím totiž, že na potvrdenie C
svojej pravdy uvádzam dostatočného svedka, svoju chudobu.

Azda by sa mohlo zdať čudným, že naozaj iba súkromne takto obchádzam, radím a namáham sa, ale verejne sa neodvážim vystúpiť pred váš ľud a radiť obci. Príčinou toho je okolnosť, o ktorej ste ma často počuli hovoriť pri rozličných príležitostiach, že totiž mám v sebe čosi božské a daimonské, čo aj Meletos D
uviedol v žalobe, robiac si z toho posmech. Vo mne je už od detstva akýsi hlas, ktorý keď sa ozve, vždy ma odvracia od toho, čo zamýšľam robiť, nikdy ma však k ničomu nenabáda. Práve toto mi zabraňuje zaoberať sa politikou a zdá sa, že mi to zabraňuje celkom správne, lebo vedzte, občania aténski, že by som bol už dávno zahynul, keby som sa bol pokúsil zaoberať sa politickou činnosťou, a nebol E
by som býval v ničom užitočný ani vám, ani sebe. A nepohoršujte sa nado mnou, keď hovorím pravdu; lebo niet človeka, ktorý by ostal nažive, keby sa vám alebo inému množstvu postavil na odpor a zabraňoval, aby sa v obci dialo mnoho nespravodlivých a nezákonných vecí; pre človeka však, ktorý chce naozaj bojovať za právo a ostať čo len krátky čas nažive, je nevyhnutné, aby žil ako súkromník 32 A
a nebol verejne činný.

Uvediem vám na to závažné svedectvá, a to nie slová, ale skutky, čo si vy vážite. Počujte teda, čo sa mi prihodilo, aby ste vedeli, že by som zo strachu pred smrťou nikomu neustúpil v spravodlivej veci, aj keby som mal za svoju neústupčivosť zahynúť. Poviem vám síce veci nepríjemné a pripomínajúce reči na súdoch, ale pravdivé. Ja som totiž, občania aténski, nezastával v obci nikdy nijaký úrad, bol som však členom rady; a práve úradovala naša fyla, keď ste sa rozhodli spo- B
ločne súdiť desiatich vojvodcov, ktorí nepochovali padlých v námornej bitke, a to protizákonne, ako ste neskoršie všetci uznali. Vtedy som sa vám ja jediný z prytanov postavil na odpor, aby ste nerobili nič protizákonné, a hlasoval som proti; a hoci rečníci boli pripravení ma zažalovať a odviesť do väzenia a hoci ste ich k tomu krikom nabádali, domnieval som sa, že sa musím skôr na strane zákona a práva vystaviť nebezpečenstvu, ako sa na vašu stranu pridať zo strachu pred C

väzením alebo smrťou, pretože vaše uznesenie bolo nespravodlivé. A toto bolo ešte za demokratickej vlády v našej obci. Keď ju však vystriedala oligarchia, tu si vláda tridsiatich poslala po mňa ako po piateho do úradnej miestnosti a nariadila priviesť zo Salamíny Leonta Salamínskeho, aby ho dali popraviť. Takéto rozkazy dávali aj mnohým iným, pretože chceli čo najviac ľudí zapliesť do zločinov. Vtedy som opäť dokázal nie slovom, ale skutkom, že mi na smrti vôbec nezáleží, ak to nie je príliš hrubý výraz, ale nadovšetko mi záleží na tom, aby som nerobil nič nespravodlivé ani bezbožné. Mňa veru tá vláda nezastrašila, aj keď bola silná, aby som robil niečo nespravodlivé; a keď sme vyšli z úradnej miestnosti, štyria odišli na Salamínu a priviedli Leonta, ja som však odišiel domov. A možno by som bol býval preto popravený, keby spomínaná vláda za krátky čas nebola padla. A toto vám mnoho ľudí dosvedčí.

Myslíte, že by som sa bol dožil toľkých rokov, keby som bol býval verejne činný, a ako sa na dobrého muža patrí, bránil právo a ako je potrebné, na to kládol najväčšiu váhu? Vôbec nie, občania aténski; a zaiste ani nikto iný by nebol ostal nažive. Ja som však bol, ako sa ukáže, po celý svoj život taký, aj na verejnosti, aj v súkromí, že som nikdy nikomu v ničom neustúpil proti právu, a to najmä nikomu z tých, o ktorých moji osočovatelia hovoria, že sú mojimi žiakmi. No ja som nikdy nikomu nebol učiteľom; ak však niekto, či už mladý, alebo starý, chcel počúvať, ako hovorím a konám svoje povinnosti, nikdy som to nikomu neodoprel a nerobím to tak, že by som vykladal len vtedy, keď za to dostanem peniaze, a inak nie, ale rovnako odpovedám na otázky bohatému i chudobnému, keď chce niekto odpovedať a počúvať to, čo hovorím. Nebolo by však spravodlivé, keby som ja niesol zodpovednosť za to, či sa z nich niekto stane poriadnym alebo nie, pretože som nikdy nikomu nesľúbil nijaké učenie, ani som nikdy neučil. Ak teda niekto tvrdí, že sa niekedy súkromne odo mňa niečo naučil alebo počul, čo nepočuli ostatní, vedzte, že nehovorí pravdu.

Ale prečo sa teda niektorí dlho a radi zdržiavajú v mojej spoločnosti? Počuli ste to, občania aténski, ja som vám povedal čistú pravdu; pretože s radosťou počúvajú, keď skúmam tých, čo si namýšľajú, že sú múdri, ale nie sú. To je totiž veľmi zábavné. Mne túto činnosť, ako hovorím, prikázal boh aj veštbami, aj snami, aj všemožným spôsobom, akým občan aj niektorá iná božia vôľa nariadi človeku niečo robiť. Toto je, občania aténski, pravda a ľahko sa to dá dokázať. Ak ja totiž niektorých mladých ľudí naozaj kazím a iných som už skazil, bolo by zaiste potrebné, ak niektorí z nich, už pokročilejšieho veku, poznali, že som im v mladosti niekedy niečo zlé poradil, aby teraz alebo sami vystúpili pred súdom so žalobou alebo žiadosťou ma potrestať, alebo keby sami nechceli, aby to teraz niektorí z ich príbuzných, otcovia, bratia a iní blízki, ak odo mňa niečo zlé vytrpeli, pripomenuli. Ako vidím, mnohí z nich sú prítomní, predovšetkým tu Kriton, môj vrstovník a krajan, otec tohto Kritobula, potom Lysanias zo Sfétta, otec tohto Aischina, potom tu Antifón z Kefisa, Epigenov otec, ďalej ostatní, ktorých bratia sa so mnou stýkali, Nikostratos, syn Teosotidov, brat Teodotov – Teodotos je už mŕtvy, takže by ho nemohol uprosiť – a tu Paralios, syn Demodokov, ktorého

bratom bol Teages; ďalej je tu Adeimantos, syn Aristonov, ktorého bratom je tu prítomný Platón, aj Aiantodóros, ktorého bratom je tento Apollodóros. Ešte 34 A
mnoho ďalších vám môžem vymenovať, z ktorých by mal Meletos vo svojej reči aspoň niekoho uviesť ako svedka; ak však vtedy na to zabudol, nech ho uvedie teraz – ja mu to dovolím – a nech povie, ak má niečo také. Nájdete však pravý opak toho, občania, že všetci sú pripravení pomôcť mi, ktorý kazím ich príbuzných B
a škodím im, ako hovorí Meletos a Anytos. Tí skazení by hádam mali dôvod zastať sa ma, ale tí neskazení, už starší muži, príbuzní týchto, aký iný dôvod by mali zastať sa ma než ten pravý a spravodlivý, že vedia, že Meletos klame a ja hovorím pravdu?

Dosť však už o tom, občania; toto sú hádam veci, ktoré by som mohol uviesť na svoju obranu a možno aj iné, im podobné. Azda by sa niekto z vás mohol C
pohoršiť, spomenúc si na seba, ak sa možno raz sám bránil na súde i v menšej veci, než je táto moja, a so slzami úpenlivo prosil sudcov a priviedol si aj deti, aby vzbudil čo najviac súcitu, aj mnohých iných príbuzných a priateľov; no ja nič také neurobím, aj keď mi hrozí, ako sa zdá, krajné nebezpečenstvo. Hádam, ak niekto toto uváži, práve preto bude voči mne väčšmi zaujatý a pohoršený, a práve pre toto s hnevom odovzdá svoj hlas. Ak z vás naozaj niekto takto zmýšľa – nemyslím si to síce, ale ak predsa – možno by som k nemu takto slušne prehovoril: D
„Predobrý človeče, aj ja mám nejakých príbuzných, lebo ako hovorí Homér, ani ja nepochádzam z duba ani zo skaly, ale z ľudí, takže mám aj príbuzných, aj synov, občania aténski, a to troch, jeden je už odrastený, dvaja sú ešte deti; ale predsa sem nikoho z nich neprivediem a nebudem vás takto prosiť, aby ste ma ostobodili.“ Prečo teda neurobím nič také? Nie z povýšenectva, občania aténski, ani E
z neúcty k vám, pretože je iná otázka, či sa ja bez strachu dívam na smrť, alebo nie, pokiaľ však ide o dobrú povesť, zdá sa mi, že by sa mi nepatrilo, ani vám, ani celej obci, aby som robil niečo také, keď som už v takom veku a mám toto meno, či už je to pravda alebo nie, ale je všeobecná mienka, že sa Sokrates nie- 35 A
čím líši od väčšiny ľudí. Keby si teda tí z vás, o ktorých sa myslí, že vynikajú či už múdrosťou, odvážnosťou alebo ktoroukoľvek inou cnosťou, počínali takýmto spôsobom, bola by to hanba. Často som videl ľudí, čo si namýšľali, že niečo znamenajú, ale keď ich súdili, čudne si počínali, pretože sa domnievali, že sa im stane čosi hrozné, ak zomrú, práve tak, akoby mali byť nesmrteľní, keby ste ich neodsúdili na smrť. Podľa môjho názoru títo ľudia robia obci hanbu, takže by si dokonca aj cudzinec mohol pomyslieť, že tí muži, ktorí vynikajú medzi Aténčanmi B
cnosťou a ktorým ich vlastní spoluobčania dávajú prednosť v úradoch aj v ostatných poctách, v ničom sa nelíšia od žien. To nesmiete robiť ani vy, občania aténski, o ktorých ide povesť, že po každej stránke niečo znamenáte, ani nám dovoliť, aby sme to robili, ale musíte dať najavo, že omnoho skôr odsúdite človeka, ktorý robí takéto plačlivé scény a na posmech má obec, než toho, kto si počína pokojne.

Ale ak aj nehľadíme na dobrú povesť, občania, nezdá sa mi spravodlivým prosiť sudcu a prosbami dosiahnuť oslobodenie, ale poúčať ho a presviedčať. C
Veď sudca nesedí na súde preto, aby súdil podľa priazne, ale aby rozhodoval

o práve; zložil aj prísahu, že nebude prejavovať priazeň, komu sa mu zapáči, ale že bude súdiť podľa zákonov. Teda ani my vás nesmieme navykať, aby ste krivo prisahali, ani vy si nesmiete na to zvykať; lebo ani jedni, ani druhí z nás by nekonali zbožne. Nežiadajte teda odo mňa, občania aténski, aby som bol nútený pred vami robiť také veci, ktoré nepovažujem ani za slušné, ani za spravodlivé, ani za
D zbožné, najmä keď ma tu tento Meletos, pri Diovi, žaluje z bezbožnosti. Veď keby som vás, čo ste zaviazaní prísahou, prehováral a prosbami na vás naliehal, učil by som vás neveriť, že sú bohovia, a svojou obhajobou by som sa priamo obviňoval, že neverím v bohov; ale to nie je tak; verím, občania aténski, ako nikto z mojich žalobcov, a rozhodnutie o mne prenechávam vám i bohu, aby to bolo pre mňa i pre vás najlepšie.

*

E Že sa nepohoršujem, občania aténski, nad tým, čo sa práve stalo, totiž že ste ma práve odsúdili, príčinou toho je okrem iného aj to, že ma táto udalosť nijako
36 A neprekvapuje, oveľa viac sa však čudujem pomeru hlasov na oboch stranách. Myslel som si totiž, že tento rozdiel nebude taký nepatrný, ale väčší; podľa toho, ako sa zdá, keby len tridsať hlasov bolo pripadlo na druhú stranu, bol by som býval oslobodený. Pokiaľ ide o Meleta, podľa môjho názoru som už teraz oslobodený, a to nielen oslobodený, ale je aj každému jasné, že Meletos by bol musel
B zaplatiť tisíc drachiem, pretože by nebol dostal pätinu hlasov, keby neboli proti mne vystúpili so žalobou Anytos a Lykon.

Ten muž mi teda navrhuje trest smrti. Dobre. Ale aký trest si mám tu navrhnúť ja, občania aténski? Či nie je jasné, že zalúžený? Čo teda? Aký trest alebo pokutu si zasluhujem za to, že som sa rozhodol neoddávať sa v svojom živote pokoju, ale nestarajúc sa o veci, o ktoré sa väčšina ľudí stará, totiž o zárobkovú činnosť, hospodárenie, vojvodcovské hodnosti, verejné rečnenie a vôbec úrady, politické
C strany a zápasy, ktoré sa v obci odohrávali, pokladal som sa v skutočnosti za lepšieho, ako ísť do spomínaných postavení, a tak hľadať záchranu? Preto som nešiel ta, kde by som po svojom príchode nebol mohol byť v ničom užitočný ani vám, ani sebe, ale som si zvolil cestu, ako hovorím, kde by som súkromne každému zvlášť preukazoval čo najväčšie dobrodenie tým, že by som sa usiloval každého z vás presvedčiť, aby sa ani o jednu z vlastných vecí nestaral zatiaľ, kým sa nepostará o seba, aby sa stal čo najlepším, ani o jednu z verejných vecí zatiaľ, kým sa nepostará o samu obec, a takto aby sa staral aj o všetko ostatné. Aký trest si teda
D zasluhujem, ak som takýto? Niečo dobré, občania aténski, ak si mám naozaj navrhnúť podľa zásluhy; a to niečo také dobré, čo by sa hodilo pre mňa. Čo sa teda hodí pre chudobného človeka a dobrodincu, ktorý potrebuje voľný čas, aby vás mohol napomínať? Jedine to, občania aténski, aby taký človek bol živený v prytaneiu, a to oveľa skôr ako niekto z vás, kto zvíťazil na pretekárskom koni, na dvojzáprahu alebo štvorzáprahu na olympijských hrách. Ten vás totiž len

zdanlivo robí blaženými, ja však skutočne, a ten nič nepotrebuje, aby bol živený, E
ja však potrebujem. Ak si mám teda spravodlivo navrhnúť zaslúženú poctu,
navrhujem si toto: stravovanie v prytaneiu.

Možno sa vám zdá, že aj teraz hovorím tak ako predtým o náreku a prosení, 37 A
z namyslenosti; no nie je to pravda, občania aténski, ale skôr toto. Som presvedčený, že som nikomu z ľudí úmyselne neukrivdil, lenže vás o tom nepresvedčím, pretože sme hovorili spolu len krátko. Keby ste totiž, ako sa domnievam, mali zákon ako inde, aby sa o smrti nerozhodovalo iba jeden deň, ale viacej dní, dali by ste sa presvedčiť; takto však nie je ľahké v krátkom čase sa zbaviť ťažkých B
obvinení. Keďže som teda presvedčený, že som nikomu neukrivdil, vôbec nemienim krivdiť sám sebe a hovoriť proti sebe, že si zasluhujem nejaký trest a sám si ho navrhnúť. Čoho by som sa mal báť? Azda, aby ma nestihlo to, čo mi navrhuje Meletos, o čom, ako hovorím, ani neviem, či je to dobro a či zlo? Namiesto toho si mám vybrať niečo, o čom neviem, či je to zlé, a mám si to navrhnúť? Hádam väzenie? A prečo mám žiť vo väzení a slúžiť ako otrok vrchnosti, ktorá sa vždy C
znovu ustanovuje, totiž zboru jedenástich? Alebo peňažnú pokutu a ostať vo väzbe, pokiaľ ju nezaplatím? Ale to je pre mňa to isté, o čom som práve hovoril; lebo nemám peniaze, z ktorých by som ju zaplatil. Mám si azda navrhnúť vyhnanstvo? Možno, že by ste mi určili takýto trest; lenže by som musel mať veľkú lásku k životu, občania aténski, aby som bol taký nerozvážny a nevedel usúdiť, že ak ste vy, moji spoluobčania, nevedeli zniesť moje rozhovory a reči, lebo boli pre vás ťažké a odporné, že sa ich teraz usilujete zbaviť, že ich iní budú ľahko znášať? D
Vôbec nie, občania aténski. Mal by som to krásny život, keby som ja starý človek odišiel odtiaľto, menil jedno mesto za druhým a žil ustavične vyháňaný. Lebo dobre viem, že kamkoľvek prídem, mladí ľudia budú počúvať moje výklady tak isto ako tu. A keď ich budem odháňať, starších sami presvedčia a vy- E
ženú ma; ak ich však nebudem odháňať, vyženú ma kvôli nim ich otcovia a príbuzní.

Možno z vás niekto povie: „A nemohol by si žiť, Sokrates, v pokoji a nečinnosti, keď od nás odídeš?“ To je práve zo všetkého to najťažšie, presvedčiť niektorých z vás o tom. Ak totiž poviem, že to znamená neposlúchať boha, a preto
nemôžem žiť v nečinnosti, neuveríte mi a budete si myslieť, že sa pretvarujem; 38 A
ak však zase poviem, že pre človeka je najväčším dobrom viesť každý deň rozhovory o cnosti a iných veciach, o ktorých ma počujete rozprávať, keď skúmam seba i iných, a že život bez takéhoto skúmania nie je pre človeka pravý, ešte menej uveríte mojim slovám. Takto sa veci majú, ako hovorím, občania, ale presvedčiť o tom nie je ľahké. A okrem toho nie som navyknutý uznávať seba za
hodného nejakého trestu. Keby som totiž mal peniaze, navrhol by som si peňažnú B
pokutu, akú by som mohol zaplatiť, lebo by som tým nebol poškodený; ale za týchto okolností to nie je možné, ledaže mi chcete uložiť takú pokutu, ktorú by som mohol zaplatiť. Možno by som vám mohol zaplatiť približne jednu mínu striebra; toľko si teda navrhujem.

Lenže tu Platón, občania aténski, Kríton, Kritobulos a Apollodóros ma vyzývajú, aby som si navrhol tridsať mín a že sami sa zaručujú; navrhujem si teda toľko a oni vám budú hodnovernými ručiteľmi za túto sumu.

*

C O krátky čas, občania aténski, budete mať zlú povesť a tí, čo budú chcieť haniť našu obec, vás obvinia, že ste usmrtili Sokrata, múdreho človeka – tí ľudia totiž, ktorí vás budú chcieť tupiť, iste budú o mne hovoriť, že som múdry, aj keď nie som. Keby ste však boli len trošku počkali, bolo by vám to prišlo samo od seba; lebo vidíte, že môj vek je už veľmi pokročilý a moja životná dráha sa blíži
D k smrti. Nehovorím to však vám všetkým, ale len tým, čo hlasovali za moju smrť. Tým istým mužom hovorím aj toto. Možno si o mne, občania aténski, myslíte, že som spor prehral pre nedostatok slov, ktorými by som vás presvedčil, keby som sa bol domieval, že musím všetko možné robiť a hovoriť, len aby som unikol odsúdeniu. Ani zďaleka nie. Som síce odsúdený pre nedostatok, nie však slov, ale odvahy a nehanebnosti, ako aj preto, že som nechcel pred vami hovoriť tak, ako
E by sa vám bolo najpríjemnejšie počúvalo, totiž nariekať, plakať a robiť a hovoriť mnoho iných vecí, mňa nedôstojných, ako tvrdím, ktoré ste však vy navyknutí počúvať od ostatných. Ani predtým som sa nedomnieval, že sa môže v nebezpečenstve urobiť niečo nečestné, ale ani teraz necítim ľútosť, že som sa takto hájil, a omnoho radšej si volím po tejto obrane zomrieť než po tamtej žiť. Ani pred súdom, ani v boji nie je dovolené, ani mne, ani nikomu inému, usilovať sa o to,
39 A aby človek stoj čo stoj ušiel smrti. Aj v bojoch sa totiž často ukazuje, že by človek mohol uniknúť smrti, keby odhodil zbrane a dal sa prosiť prenasledovateľov; je aj mnoho iných prostriedkov, ako uniknúť v každom nebezpečenstve smrti, ak sa niekto odváži robiť a hovoriť všetko možné. Uniknúť smrti, občania, to hádam nie je ťažké, ale oveľa ťažšie je uniknúť ničomnosti; tá beží totiž rýchlejšie ako
B smrť. Aj mňa teraz, pretože som pomalý a starý, dostihlo to, čo je pomalšie, mojich žalobcov však, pretože sú silní a obratní, to, čo je rýchlejšie, totiž ničomnosť. A tak ja teraz odídem, pretože ste ma uznali za hodného trestu smrti, týchto však pravda uznala za vinných ničomnosťou a nespravodlivosťou. Prijímam svoj rozsudok a oni tiež. Možno sa to aj muselo tak stať a myslím si, že je to v poriadku.

C Vám, ktorí ste hlasovali za moje odsúdenie, chcem ešte predpovedať, čo príde potom; som totiž už v tom okamihu života, keď ľudia najviac predpovedajú, totiž pred smrťou. Hovorím teda, občania, ktorí ste ma usmrtili, že po mojej smrti hneď príde na vás trest, oveľa ťažší, pri Diovi, než je smrť, na ktorú ste ma odsúdili; lebo teraz ste to urobili v domnienke, že sa zbavíte nevyhnutnosti vydať počet zo svojho života, lenže, ako usudzujem, s vami to dopadne všetko inak. Ešte viac
D bude tých, čo vás budú karhať a ktorých som ja doteraz miernil, vy ste to však nespozorovali; a budú tým nebezpečnejší, čím sú mladší, a vás to bude tým viac mrzieť. Ak si totiž myslíte, že zabíjaním ľudí zabránite niekomu, aby vám vyčítal,

že nežijete správne, neuvažujete dobre; lebo takéto odstraňovanie nie je ani dobre možné, ani krásne, ale najkrajší a najľahší spôsob je neumlčovať iných, ale sa zdokonaľovať, aby sa človek stal čo najlepším. Teda s touto predpoveďou odchádzam od vás, ktorí ste hlasovali za moju smrť.

S tými však, čo hlasovali za moje oslobodenie, rád by som si pohovoril E
o udalosti, ktorá sa práve stala, dovtedy, kým sú úradníci zamestnaní a ja ešte
neodídem ta, kde mám zomrieť. Nuž, občania, vyčkajte tu so mnou ešte chvíľku;
lebo pokiaľ je to možné, nič nám nebráni navzájom si pohovoriť. Vám totiž, ako 40 A
svojim priateľom, chcem ukázať, asi aký zmysel má to, čo sa mi teraz prihodilo.
Mne sa totiž, sudcovia – lebo ak vás nazývam sudcami, tak vás asi správne nazývam – prihodilo čosi zvláštne. Veštecký hlas daimona, u mňa obvyklý, v minulosti sa u mňa veľmi často ozýval a varoval ma aj pri celkom nepatrných veciach, ak som chcel urobiť niečo nesprávne. Teraz však, ako aj sami vidíte, prihodilo sa mi
čosi, o čom by si niekto mohol myslieť, a aj si myslí, že je to najväčšie zlo; mňa B
však toto božské znamenie nevarovalo, ani keď som ráno vychádzal z domu, ani keď som vstupoval sem do súdnej siene, ani nikde v reči, keď som chcel niečo povedať. A predsa pri iných rečiach ma často zadržalo uprostred výkladu. Teraz ma však nevarovalo nikde počas celého tohto rokovania, ani pri nijakom čine, ani pri nijakom slove. Čo mám teda pokladať za príčinun toho? Poviem vám to; zdá
sa mi totiž, že to, čo sa mi stalo, je dobré a my, čo sa domnievame, že smrť je C
zlo, nevidíme správne. Mám pre to závažný dôkaz; nie je totiž možné, že by ma moje obvyklé znamenie nebolo varovalo, keby som bol mal urobiť niečo zlé.

Uvážme však aj tak, že je veľká nádej, že je to niečo dobré. Smrť je totiž jedno z dvoch; totiž alebo nie je nič a mŕtvy nemá o ničom nijaký pocit, alebo je smrť podľa toho, čo sa povráva, akási premena a pre dušu presťahovanie sa z tohto miesta na iné. Ak teda pri smrti niet nijakého pocitu, ale je ako spánok, D
keď človek zaspí a nemá vôbec nijaký sen, potom by bola smrť obdivuhodným ziskom. Myslím si totiž: keby si mal niekto vybrať tú noc, v ktorej tak spal, že sa mu vôbec nesnívalo, a porovnávať s ňou ostatné noci a dni svojho života a po uvážení povedať, koľko dní a nocí v svojom živote prežil lepšie a príjemnejšie ako spomínanú noc, myslím, že by v porovnaní s ostatnými dňami a nocami ani
sám perzský kráľ, nieto ešte obyčajný človek, nenašiel veľa takých nocí. Ak je E
teda smrť niečo podobné, pokladám ju za zisk, lebo takto sa celý čas javí len ako jedna noc. Ak je však smrť akési presťahovanie sa odtiaľto na iné miesto a je pravda, čo sa hovorí, že sú tam spolu všetci zomretí, aké iné dobro by mohlo byť väčšie, sudcovia? Ak totiž niekto príde do podsvetia, oslobodiac sa od ľudí, ktorí 41 A
sa nazývajú sudcami, a nájde tam opravdivých sudcov, ktorí tam vraj súdia, totiž Minoa, Rhadamantysa, Aiaka, Triptolema a iných polobohov, čo sa vo svojom živote osvedčili ako spravodliví, bolo by to azda zlé presťahovanie? Alebo opäť sa stretnúť s Orfeom, Musaiom, Hesiodom a Homérom – čo by za to každý z vás dal? Ak je to pravda, ja som ochotný mnoho ráz zomrieť. Práve pre mňa by to B
bol obdivuhodný pobyt, keby som sa stretol s Palamedom, s Aiantom, synom Telamonovým, alebo s kýmkoľvek zo starých hrdinov, ktorí boli pozbavení života

nespravodlivým rozsudkom, a keby som svoje útrapy porovnával s ich, myslím, že by to nebolo nezaujímavé. A čo je najhlavnejšie, že by tam človek trávil čas práve tak ako tu skúmaním a skúšaním tamojších obyvateľov, kto z nich je múdry a kto si to o sebe len myslí, ale nie je. Čo by asi niekto za to dal, sudcovia, keby mohol preskúmať Agamemnona, ktorý viedol proti Trójі veľké vojsko, alebo
C Odysea, Sizyfa alebo tisíc iných mužov a žien, ktorých by bolo možné vymenovať? Bola by to nekonečná blaženosť zhovárať sa tam s nimi, stýkať sa s nimi a skúmať ich! Iste tam za to nikoho neusmrcujú, lebo aj v inom sú tamojší obyvatelia blaženejší ako tunajší, okrem toho, ak je pravda, čo sa rozpráva, ostávajú na všetky časy nesmrteľní.

Ale aj vy, sudcovia, sa musíte stavať k smrti s nádejou a zamýšľať sa nad touto jedinou pravdivou myšlienkou, že pre dobrého človeka niet nijakého zla ani
D za živa, ani po smrti a že bohovia nenechávajú jeho veci nepovšimnuté. Ani môj terajší osud nie je náhodný, ale mi je jasné, že pre mňa je už lepšie zomrieť a zbaviť sa trampôt života. Preto ma božské znamenie nikde nevarovalo, a preto sa vôbec nehnevám na tých, čo ma odsúdili, ani na tých, čo ma obťažovali. Pravda, neodsudzovali ma s týmto úmyslom, ale v domnienke, že mi škodia; za to si
E zasluhujú pokarhanie. Žiadam však od nich toto: mojich synov, až dospejú, potrestajte, občania, tým istým príkorím, ktoré som ja robil vám, ak sa vám bude zdať, že sa skôr starajú o peniaze alebo o niečo iné ako cnosť, a ak si budú namýšľať,
42 A že niečím sú, a nebudú ničím, vyčítajte im to ako ja vám, že sa nestarajú o veci, o ktoré sa majú, a myslia si, že niečím sú, hoci nestoja za nič. A ak to budete robiť, dostane sa mne aj mojim synom spravodlivosti od vás.

Ale už je čas, aby sme šli, ja na smrť, vy do života. Kto z nás ide v ústrety lepšiemu osudu, to vie iba boh.

O FILOŽOFICKOM POZNANÍ

Pod Platónovým menom sa nám zachovala zbierka 13 listov. O ich pravosti sa mienky značne rozchádzajú. Spravidla sa za pravé pokladajú šiesty až ôsmy list. Známy český bádateľ v oblasti Platónovej filozofie František Novotný považuje za pravé všetky, okrem prvého listu. Jeho dôvody o pravdivosti ostatných listov sa zdajú presvedčivými.

Samotné *Listy* nám v nejednom smere dokresľujú obraz Platóna, a to nielen v oblasti filozofickej problematiky, ale aj pokiaľ ide o jeho súkromný život. Najdlhší a zároveň aj z uvedených dvoch hľadísk najzávažnejší je siedmy list, takmer jednomyseľne uznávaný za pravý. Platón tu hovorí predovšetkým o svojich cestách na Sicíliu, ktoré podnikal v snahe získať tamojších vládcov v Syrakúzach, najprv Dionysia I. a potom Dionysia II., pre filozofiu, a tým aj pre realizovanie svojich predstáv o usporiadaní štátu. Osobitne cenná je v tomto Platónovom liste časť o filozofii ako vážnom životnom zamestnaní a o filozofickom poznaní. Preklad tejto časti uvádzame.

...

... Keď som prišiel do Syrakúz, pokladal som za svoju prvú povinnosť presvedčiť 340 E
sa, či je Dionysios skutočne zapálený filozofiou ako ohňom, alebo či je celá tá
správa, ktorá prišla do Atén, nepodložená. Jestvuje metóda, ako takúto vec skúmať,
nie zlá, ale pre vládcov celkom vhodná, najmä pre tých, čo majú hlavu plnú
prednášok, a to sa celkom hodilo aj na Dionysia, ako som spozoroval hneď po
svojom príchode. Takýmto ľuďom treba ukázať, čo všetko patrí k filozofii,
v čom je jej podstata, aké veľké ťažkosti sú s ňou spojené a koľko námahy si
vyžaduje. Ak má totiž poslucháč skutočne vlohy pre filozofiu a keďže božstvom C
nadchnutý je pre ňu uspôsobený a jej hodný, domnieva sa, že poznal obdivuhodnú
cestu, a preto musí teraz napnúť sily, lebo inak by nemohol žiť. Napne teda všetky
svoje sily aj sily svojho vodcu a nepoľaví na tejto ceste, pokiaľ nedosiahne svoj
cieľ alebo nenadobudne síl, aby mohol sám seba viesť bez cudzej pomoci.
V takomto duševnom stave žije taký človek; vykonáva síce svoje každodenné D
práce, ale vždy nado všetko ostáva verný filozofii a spôsobu života jej zodpove-
dajúcemu, ktorý ho vďaka jeho vlastnej triezvosti robí osobitne schopným učiť
sa, pamätať si a uvažovať; život protirečiaci tomuto spôsobu vyvoláva uňho trvalý
odpor. Tí ľudia však, čo v skutočnosti nie sú filozofické povahy, ale majú len
akýsi náter vedenia, ako ľudia, keď sú opálení slnkom, pokladajú štúdium filozofie
za ťažké, ba nemožné, vidiac, koľko sa pritom musia učiť, aká je to veľká námaha E
a aký zvláštny spôsob života si toto povolanie vyžaduje, a preto ani nemajú síl sa 341 A
ním zaoberať; niektorí z nich si však sami nahovoria, že sa toho už dosť napočúvali